प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागीता

त्रि.वि. शिक्षा शास्त्र सङ्काय स्नातकोत्तर तह द्वितीय
बर्ष (कोड नं. ५९८) को आंशिक आवश्यकता
परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधकर्ता
जुद्धबहादुर राई
परीक्षा रोल नं. : २२२००१९
त्रि.वि. दर्ता नं. : २५०८७-९२

त्रि.वि. शिक्षा शास्त्र सङ्काय बरुण वहुमुखी क्याम्पस
शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग
खाँदवारी, संखुवासभा
२०७१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय
वरुण बहुमुखी क्याम्पस
खाँदबारी, सखुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)
फोन नं. : ०२९-५६०१९५
०२९-५६०६९५

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय वरुण बहुमुखी क्याम्पस खाँदबारी शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय एम.एड. शोध वर्षका छात्र जुद्धबहादुर राईले प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागीता शीर्षकको शोध पत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । अध्ययन अनुसन्धानको सीमा र मर्मलाई ध्यानमा राखी मेहनतपूर्वक तयार गर्नुभएको यो शोध पत्र देखि म सन्तुष्ट भई मूल्याङ्कनका लागि शोध पत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....
शोध निर्देशक
सन्तोषकुमार बराल

मिति : २०७२/०२/०१

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
मानविकी तथा सामाजिक, व्यवस्थापन र शिक्षाशास्त्र अध्ययन सङ्काय
वरुण बहुमुखी क्याम्पस
खाँदबारी, संखुवासभा
(जनस्तरमा सञ्चालित)
(स्था : २०४३)
फोन नं. : ०२९-५६०१९५
०२९-५६०६९५

स्वीकृती-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय स्नातकोत्तर तह शोध वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि जुद्धबहादुर राईले प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागीता शीर्षकमा गर्नुभएको शोध पत्र शोध मुल्याङ्कन समितिबाट मुल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मुल्याङ्कन समिति

क.सं.	नाम	पद	हस्ताक्षर
१.	क्याम्पस प्रमुख टीकाराम गुरुङ्ग	अध्यक्ष	
२.	सन्तोषकुमार बराल	शोध निर्देशक	
३.	मोहनमणी पोखेल	बाह्य सुपरिवेक्षक	

मिति : २०७२/०२/०६

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तरगत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न "सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागिता एक अध्ययन" शीर्षकमा यो शोध पत्र तयार पारिएको छ ।

यस शोधकार्य तयार गर्नका लागि मार्ग निर्देशन गर्नका साथै उपयुक्त सल्लाह सुझाब प्रदान गर्नुहुने यस क्याम्पसका शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागका प्रमुख शोध निर्देशक श्री सन्तोष कुमार बराल ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु । प्रस्तुत शोधपत्र पुरा गर्न अमूल्य सहयोग प्रदान गर्नुहुने क्याम्पस प्रमुख श्री टिकाराम गुरुङ्ग ज्यू तथा प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्म नियमित मार्गनिर्देशन र समय समयमा रचनात्मक सल्लाह र सुझाब दिई सहयोग पुऱ्याउनु हुने श्री कुवेरप्रसाद भेटुवाल लागायत सम्पूर्ण क्याम्पस परिवारप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

अध्ययनको क्रममा आवश्यक सहयोग पुऱ्याउनु हुने शाखा अधिकृत (जिल्ला शिक्षा कार्यालय संखुवासभा) श्री दामोदर चापागाँई ज्यू, सम्बन्धित विद्यालयका प्रधानाध्यापक र शिक्षकज्यूहरु, अभिभावक एवम यस अध्ययनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण सहयोगी प्रति हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा शुद्धाशुद्धि हेरी सहयोग गर्ने मित्र श्री कृष्ण चापागाई ज्यू पनि धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । अन्त्यमा शोध कार्यलाई कम्प्युटर गरिदिनुहुने मुनलाइट डेस्कटप पब्लिसिङ सेन्टर धनकुटाका मित्र नेत्रप्रसाद काफ्ले/कविता बराल र अन्तिम रुप दिने युनिक कम्प्युटर सर्भिस सेन्टर, खाँदबारीलाई पनि विशेष धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

शोधार्थी

शोधसार

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि "सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागिता" सम्बन्धी शोधपत्र तयार पारिएको छ । यस शोधपत्रमा अध्ययन क्षेत्रका विद्यालय दलित र गैरदलित बालबालिकाहरुको भर्नास्थिति, उत्तीर्ण दर, कक्षा दोहोऱ्याउने दर, कक्षा छोड्ने दर, दलित विद्यार्थीहरुको विद्यालय सहभागिताका बाधक तत्वहरु सम्बन्धी समस्याहरु जस्ता उद्देश्यहरुमा आधारित रही खोज कार्य गरिएको थियो ।

यो शोध अध्ययनलाई ५, परिच्छेदमा बाँडिएको छ । पहिलो अध्यायमा परिचय, दोस्रोमा पूर्व साहित्यको अध्ययन, तेस्रोमा शोध विधि, चौथोमा तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण तथा प्रस्तुतीकरण र पाँचौ अध्यायमा परिणाम, निष्कर्ष र सुझाव सिफारिसहरु राखिएको छ । यो अध्ययन सर्वेक्षण विधिमा आधारित भएको हुनाले परिमाणात्मक, गुणात्मक तथा विश्लेषणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । उद्देश्य हासिल गर्ने हिसावले यस सोध कार्यमा विद्यार्थीको तथ्याङ्क संकलन फाराम, भर्ना उपस्थिति, रुजू सूचि तथा प्र.अ. र शिक्षकसँग प्रश्नावली, अन्तर्वार्ता निर्देशिका , विद्यार्थीसँग अन्तर्वार्ता, दलित अभिभावकसँग अन्तर्वार्ता निर्माण एवम् प्रयोग गरी प्राथमिक तथा सहायक स्रोतका माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएको थियो । यस अध्ययनको लागि अध्ययन क्षेत्रभित्रका जम्मा पाँचवटा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयहरुलाई नमुना विद्यालयको रुपमा लिइएको थियो । अध्ययन क्षेत्रका प्राथमिक विद्यालय उमेरका केवल ७९.४९% दलित, बालबालिकाहरु विद्यालय अध्ययन गरेको देखियो भने २०.५१% दलित विद्यार्थीहरु विद्यालय जानबाट बञ्चित देखियो । गैरदलितमा विद्यालय जाने ९४.७०% र विद्यालय नजाने ५.३०% देखियो । भर्ना भएको विद्यार्थीहरुमा दलित भन्दा गैरदलित विद्यालय जाने संख्या बढी देखियो । छात्र भन्दा छात्राको सहभागिता बढी देखियो भने गैर दलित तर्फ पनि छात्राको सहभागिता बढी देखियो ।

यसैगरी विद्यालयमा गैरदलित विद्यार्थीको तुलनामा दलित विद्यार्थीको नियमिततामा कमी, सरसफाईमा कमी, गृहकार्य नगर्ने, प्रश्न गर्न हिचकिचाउने, कक्षामा पछाडी बस्ने,

छलफलमा कम सहभागि हुने जस्ता क्रियाकलाप देखियो । जातिगत रुपमा भेदभावको संकेत केही पनि देखिएन । गैरदलित विद्यार्थीले दलित विद्यार्थीहरुमा कुनै भेदभावपूर्ण व्यवहार नगरेको साथै शिक्षकले पनि त्यस्तो व्यवहार नगरेको पाइयो । गैरदलितको तुलनामा दलित बालबालिकाहरु विद्यालय कम आउनुमा अभिभावकहरुमा शैक्षिक चेतनाको दृष्टिकोणले प्रतिकूल हुनु, घरायसी काम गर्नु पर्ने बाध्यता जस्ता कारणहरु रहेका छन् ।

उपर्युक्त समस्याहरु समाधानको लागि जनचेतानामूलक कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नुको अलावा पाठ्यपुस्तक समयमा नै निःशुल्क वितरण गर्ने, उत्कृष्ट विद्यार्थी पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने, आवश्यक न्युनतम शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्था गर्ने छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने, साक्षरता कार्यक्रमलाई आयमूलय रुपमा सञ्चालन गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

विषयसूची

सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञता ज्ञापन	iii
शोध सारांश	iv
तालिका सुचि	vi
सङ्क्षिप्त शब्दहरुको पूर्ण अर्थ	vii
विषयसूचि	viii

परिच्छेद एक :

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्याको कथन	५
१.३ अध्ययनको औचित्य	६
१.४ अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु	७
१.६ अध्ययनको परीसिमा	७
१.७ मूख्य शब्दहरुको परीभाषा	८

परिच्छेद दुई :

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक ढाँचा

२.१ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	९
२.२ सैद्धान्तिक आधार	१६

परिच्छेद तीन :

अध्ययन विधि

३.१ अनुसन्धान ढाँचा १७

३.२ जनसंख्या र नमुना १७

३.३ तथ्याङ्कको स्रोत १८

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधनहरु १९

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया १९

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया २०

परिच्छेद चार :

नतिजा विश्लेषण

४.१ राष्ट्रिय रुपमा प्राथमिक तहको शैक्षिक स्थिति २१

४.२ संखुवासभा जिल्लाको परिचय २३

४.३ मत्स्यपोखरी गाउँ विकास समितिको एक परिचय २६

४.४ अध्ययन क्षेत्रको प्राथमिक तहमा गैरदलित र दलित विद्यार्थी भर्ना विवरण २८

४.५ दलित र गैरदलित बालबालिकाहरुको उपस्थिति विवरण ३१

४.६ अध्ययन क्षेत्रमा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयमा दलित र गैरदलित विद्यार्थी उत्तीर्ण सङ्ख्या विवरण ३३

४.७ अध्ययन क्षेत्रमा सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयको कक्षा दोहोर्‍याउने दलित र गैरदलित संख्या विवरण ३६

४.८ अध्ययन क्षेत्रका सामुदायिक विद्यालयमा प्राथमिक तहमा कक्षा छाड्ने दलित र गैरदलित विद्यार्थी संख्या विवरण ३८

४.९ प्रधानाध्यापक र शिक्षक प्रतिक्रिया विवरण ४१

४.१० दलित विद्यार्थीहरु विद्यालयमा सहभागिता र उनका अभिभावकहरुको शिक्षा प्रतिको धारणा ४५

४.११ प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागिता बढाउने उपायहरु ५४

परिच्छेद पाँच :

निष्कर्ष तथा सुझावहरु

निष्कर्ष	५९
सुझाब	६०

सन्दर्भ सामग्री

अनुसुचीहरु

तालिका सूची

तालिका नं.	शीर्षक
१.	संखुवासभा जिल्लाको विद्यालय शिक्षक विद्यार्थी विवरण
२.	जिल्ला स्तरमा कक्षा उत्तीर्णदर, कक्षा दोहोर्‍याउने र कक्षा छाड्ने दर
३.	प्राथमिक तहको दलित र गैरदलित भर्ना विवरण
४.	उमेरगत बालबालिकाहरुको संख्या
५.	दलित तथा गैरदलित विद्यार्थीहरुको अवलोकनको क्रममा उपस्थिति संख्या
५.	कक्षा चढ्ने दलित र गैरदलित विद्यार्थी सङ्ख्या र प्रतिशत विवरण
६.	कक्षा दोहाऱ्याउने दलित र गैरदलित विद्यार्थी सङ्ख्या प्रतिशत विवरण
७.	कक्षा छाड्ने दलित र गैरदलित विद्यार्थी संख्या प्रतिशत विवरण
८.	दलित बालबालिकाहरुको विद्यालय सहभागितामा बाधा पार्ने कारणहरु सम्बन्धी प्रतिक्रिया
९.	दलित अभिभावकहरुको बालबालिका विवरण
१०.	दलित अभिभावकका प्राथमिक विद्यालय जाने र नजाने बालबालिका सम्बन्धी विवरण
११.	दलित बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा भर्ना हुनकालागि प्रोत्साहन विवरण
१२.	दलित बालबालिबाहरु विद्यालय नजाने प्रमुख समस्या विवरण
१३.	दलित विद्यार्थीहरु र गैरदलित विद्यार्थी बीच भिन्नता विवरण
१४.	दलित बालबालिकाहरुलाई कुनै संस्थाले गरेको प्रोत्साहन विवरण
१५.	दलित अभिभावकहरुको विद्यालयको कार्यक्रम, छलफल, गोष्ठी आदिमा सहभागिता सम्बन्धी विवरण
१६.	दलित अभिभावकहरुले भाग लिएका कार्यक्रम सम्बन्धी विवरण
१७.	प्राथमिक विद्यालयमा दलित बालबालिकाहरुको सहभागिता बढाउने उपायहरु
१८.	मत्स्यपोखरी गाउँ विकास समितिका सामुदायिक प्राथमिक विद्यालयका दलित र गैरदलित बालबालिकाहरुको कक्षा उत्तीर्ण दर, कक्षा दोहोऱ्याउने दर, छाड्ने दर र प्रवेश दर

सङ्क्षिप्त शब्दहरुको अर्थ

उ.मा.वि.:		उच्च माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि. :		प्राथमिक विद्यालय
नि.मा.वि : .		निम्न माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
जि.शि.का.	:	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
सं.स.	:	संखुवा सभा
त्रि.वि.	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नियमावली	:	शिक्षा नियमावली २०५९ (संशोधनसहित)
पा.वि.के.	:	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
शै.ज.वि.के.	:	शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
वि.नि.	:	विद्यालय निरीक्षक
वि.व्य.स.	:	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
नि.वि.मू.	:	निरन्तर विद्यार्थी मूल्यांकन
शै.उ.	:	शैक्षिक उपलब्धि
शै.	:	शैक्षिक
कक्षा १-५	:	कक्षा १ देखि ५ सम्म
रा.यो.आ.	:	राष्ट्रिय योजना आयोग
उ.शि.आ.	:	उच्च शिक्षा आयोग
प.नि.का.	:	परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय
कार्य सञ्चयिका :		विद्यार्थीको व्यक्तिगत विवरण फाराम

प्रगति विवरण विद्यार्थीको मूल्यांकनको अवस्था जनाउने फाराम